

Туркистон Мухторияти ҳукумати большевиклар томонидан тор-мор килинса ҳам, у Фаргона водийсида истиклолчилик ҳаракатини ташкилий жихатдан расмийлаштирди, унга миллий бўёк ва тус берди. Мухторият ҳукуматининг тугатилиши истиклолчилик ҳаракатининг бутун Фаргона водийсида оммавий равишда бошланишига бир туртки вазифасини ўтадики, чор Россиясининг мустамлакачилик зулми остида эзилиб келган фаргоналиклар энди большевиклар тузуми ва совет Россиясига қарши қуролли курашга отландилар. Демак, Туркистонда совет ҳокимияти ва большевикча тузумга қарши истиклолчилик ҳаракатининг бошланишини хронологик жихатдан 1918 йил феврал ойининг сўнгги ўн кунлигида деб белгилашимиз мумкин.

Дастлабки истиклолчи гуруҳларининг тузилиши Кўкон атрофидаги Бачкир кишлоғидан чиққан Кичик ва Катта Эргашларнинг номлари билан узвий боғлиқдир. 27 февралда бўлган жангларнинг бирида Кичик Эргаш шахид бўлгач, унинг ўрнига Катта Эргаш кўрбоши (уни Мулла Эргаш ҳам дейишган) Фаргона водийсида больше-викларнинг мустамлакачилик тартибига қарши кураш бошлади.

Скобелев уездида эса Маргилон милициясининг собик бошлиғи Муҳаммад Аминбек Аҳмадбек ўғли – Мадаминбек советларга қарши кураш эълон қилди. «Яккатут волости Гарбобо кишлоғидаги Мадаминбек гуруҳининг қароргоҳига оммавий равишда маҳаллий ёшлар келиб қўшилди», деб ёзилади 1918 йилга оид архив ҳужжатлари-нинг бирида. 1918 йил март ойига келиб Фаргона водийсида бир-бирдан мустанкил равишда 40 дан ортиқ кўрбоши дасталари фаолият кўрсатарди. Мадаминбек Скобелев уездида, ака-ука Шермуҳаммадбек ва Нурмуҳаммадбек Маргилон атрофларида, Омон Пахлавон, Қобул, Сотиболди Қози ва Раҳмонқул Наманган уездида, Парпи кўрбоши Андижон шаҳри атрофида, Эшмат кўрбоши Кўконнинг Бувайда кишлоғида, Жонибек Қози Ўзган томонда, Муҳиддинбек Новқатда ўз фаолиятларини бошладилар.

Истиклолчилик ҳаракатининг ҳарбий бирликка алоқаси бўлмаган қуролли безорилик ёки босқинчилик, ёхуд «босмачилик» ҳаракати эмаслигини алоҳида таъкидлаб ўтиш керак. Истиклолчилик ҳаракатининг ўзига хос миллий йўналиши ва Туркистонга мос хусусиятлари бўлган. Ҳаракатнинг бошдан охиригача устувор гоё – бу бутун Туркистоннинг миллий истиклоли эди.

Муаллиф:

03.10.2023 22:31 -

Совет ҳокимияти вакилларининг бутун Туркистон ўлкасида юритган шовинистик ва мустамлакачилик сиёсати, маҳаллий аҳоли манфаатлари билан ҳисоблашмай уларнинг нафсониятига тегиши истиклолчилик ҳаракатининг доимий равишда авж олиши ҳамда унинг узлуксиз давом этишига олиб келди.

Туркистондаги истиклолчилик ҳаракатининг асосий ҳаракатлантирувчи кучлари дехконлар, чорикорлар, мардикорлар, хунармандлар ва косиблар эди. Туркистон республикаси раҳбарларидан бирининг эътироф этишича, истиклолчилик ҳаракатига «асосан дехконлар ва хунармандлар катнашди». Фарғонадаги қуролли муҳолифат куч ва сон жиҳатдан тиш-тирноғига қуролланган совет қўшинларидан баъзан мағлубиятга учраб турса-да, эътикод ва озодлик учун қурашаётган истиклолчилар водийдаги бутун аҳоли орасидан доимо мадад ва ёрдам олиб турардилар.

Туркистондаги истиклолчилик ҳаракатининг уюшган бир шаклда намоён бўлишида қўрбошилар қўрсатган гайрат-шижоатни алоҳида таъкидлаб ўтиш керак. Ўз вақтида Фарғона водийсида Кичик ва Катта Эргашлар, Мадаминбек, Шермухаммадбек, Ислон Пахлавон, Бухоро Халк Республикасида Саид Олимхон (собик амир), Иброҳимбек, Мулла Абдулкаххор, Анвар Пошо, Салим Пошо, Давлатмандбек, Жабборбек, Остон Коровулбеги, Ўрмон Полвон, Хайит Амин, Фузайл Махдум, Дониёлбек, Хоразм Халк Республикасида Жунаидхон, ўломалихон, Қўшмамедхон, Темир Алихон каби қўрбо-шилар бу ҳаракатни ягона кучга бирлаштириш учун раҳбарликни бирин-кетин ўз қўлларига олсалар-да, лекин Фарғона водийси, Хоразм ва Бухородаги истиклолчилик ҳаракати бошдан охиригача ягона марказга тўлик уюша олмади. Туркистон фи-дойиларининг озодлик ҳаракатини ягона марказга бирлаштириш учун изчил қурашаётган Мадаминбек билан Анвар Пошонинг тақдирлари эса фожиали тугади. Фарғона водийсидаги истиклолчилик ҳаракати 1919 йил ёзининг охири ва кузида ўзининг юкори чўккисига чиқди. Мадаминбек бошчилигидаги ислон қўшинлари сафи-га Жалолободда турган рус крестьянлар армиясининг қўшилиши водийда совет хоки-миятини ағдариш учун реал куч эди. Сентябрьнинг дастлабки кунларида Мадаминбек лашкарлари Жалолобод шаҳрини эгаллади. Қуршоб қасабаси ёнидаги жангларда со-вет армияси қисмлари катта мағлубиятга учраб, Ўш шаҳрига чекинди. 8 сентябрда бир ярим кеча-кундузлик қонли жанглардан кейин Ўш шаҳридаги гарнизон таслим бўлди ва қамокхонада ётган маҳбуслар истиклолчилар томонидан озод қилинди. Мадаминбек қўшинлари 13 сентябрда Эски Маргилон шаҳрини эгалладилар. Шу билан бирга водийдаги энг йирик стратегик шаҳар-Андижонни қамал қилишга ки-ришдилар. Афсуски, бир ой давомида Фарғона водийсини ларзага келтирган Мада-минбек бошчилигидаги мусулмон қўшинининг ҳужуми пировард натижада мағлубият билан тугади.

1919 йил 22 октябрда Помирнинг Эргаштом овулида бўлган анжуманда Фарғона муваққат мухторият ҳукумати тузилди. Ҳукумат таркибига 16 мусулмон ва 8 рус, ҳам-маси бўлиб 24 киши киритилди. Мадаминбек ҳукумат бошлиғи бўлиши билан бирга Бош қўмондон қилиб ҳам тайинланди.

1919 йилнинг кеч қузида келиб Мадаминбек қўл остида 30 мингга яқин йигит қизил армияга қарши истиклол жанглари олиб бордилар. Бу пайтда Шермухаммадбекда 20000 йигит, Эргаш қўрбошида 8000 йигит бўлган. Айнан ана шу уч лашкарбоши во-дийдаги жанглов ҳаракатларни йўналтириб турганлар.

Мадаминбек сиймосида саркардалиқ, давлат ва сиёсат арбобиға хос сифатлар ўза-ро уйғунлашиб кетган эди. У Фарғона водийсидаги истиклолчиларнинг ҳақиқий маънодаги

Муаллиф:

03.10.2023 22:31 -

дохийси, тан олинган йўлбошчиси эди. Мадаминбек водийдаги совет ҳокимияти органларига муқобил равишда ўз сиёсий бошқарув усулини жорий қилди. Бундай бошқарув усулини яна Эргаш ва Шермухаммадбек кўрбошиларгина жорий этган эдилар. Туркистондаги истиклолчилик ҳаракати 1920 йилнинг ёзи ва кузида ўзининг янги босқичига қадам қўйди. Кураш яна ҳам шафқатсиз ва мурасасиз тус олди. Фаргона водийси ва Самарканд вилоятидаги ватанпарварлар билан бир каторда эндиликда Хоразм ва Бухородаги фидойилар ҳам босқинчи кизил армия жангчиларига қарши муқаддас курашга отландилар. Кураш байроғини водийда Мадаминбек ўрнига энди Шермухаммадбек қўтарди. Фаргона водийсидаги бутун кўрбошилар ва тинч аҳоли вакиллари Олтиарик туманида ўзларининг нав-батдаги қурултойларига тўпландилар. Қурултой 1920 йил 3 майда Туркистон муваққат ҳукуматини тўзди. Ушбу қурултойда Шермухаммадбек ҳукумат раиси ва ислом қўшинларининг Олий бош қўмондони қилиб сайланди. Большевик маддоҳлардан бирининг эътирофига, «Мадаминбек кўрбошилар ўртасида энг қучлиси бўлган бўлса, Шермухаммадбек шубҳасиз, энг ҳавфлиси эди». Туркистон МИК раиси Иноғомжон Хидиралиевнинг сал кейинроқ ёзишича, «1920 йил сентябрда босмачиларнинг сони 70000 кишига етди ва қучли ваҳима уйғотди».

Туркистондаги истиклолчилик ҳаракатининг гоёвий раҳнамолари ҳам етарли да-ражада мавжуд бўлиб, улар асосан жаҳид мунавварлари ва ислом уламолари эди. Шунини алоҳида таъкидлаш керакки, истиклолчилик ҳаракатига гоёвий раҳнамолик қилиш борасида жаҳидлар билан уламолар ўртасида ўзаро рақобат мавжуд эди. Наманганлик Носирхон Тўра Саид Камолхон Тўра ўғли, тошкентлик муфтий Садриддинхон Махсум Шарифхўжа Қози ўғли, Туркистон МИКнинг собиқ ўринбосари Тўракул Жонузов, асли бошқирдистонлик Аҳмад Закий Валидий Тўғон ва бошқалар ис-тиқлолчилик ҳаракатининг гоёвий мафқурачилари эдилар. Ҳаракатга раҳбарлик қилган ислом уламолари орасида яссавийлик ва накшбандийлик тариқатларининг пирлари қўп бўлган. 1920-1924 йилларда истиклолчилик ҳаракати Бухоро ва Хоразм республикаларида ҳам авж олди. Бухоро Халқ Республикасидаги ҳаракатнинг Туркистондаги истиклол-чилик ҳаракатидан фарқ қиладиган асосий томони шундан иборатки, ватанпарварлар Бухорода икки жаҳада туриб кураш олиб боришларига тўғри келди. Бир томондан, амирлик тузуми тарафдорлари бўлган мужоҳидлар, жаҳидлардан иборат. Бухоро ҳукуматига ва шунингдек, кизил армия қўшинларига қарши кураш олиб бордилар (Иброҳимбек, Мулла Абдулқохор ва б.). Иккинчи томондан, миллий истиклол гоёла-рига содик бўлган бухоролик ватанпарварлар Файзулла Хўжаев бошлик Бухоро Халқ Республикаси ҳукумати билан яширин алоқалар ўрнатиб, Бухоронинг муқаддас тупроғидан кизил аскарларнинг олиб кетилиши, Бухоро республикасининг мустақил-лиги амалда қарор топиши учун курашдилар (Анвар Пошо, Давлатмандбек, Жабборбек, Дониёлбек ва б.).

Хоразм Халқ Республикасида кизил армияга қарши курашнинг тепасида Жунаидхон турди. У Хоразмда сиёсий ҳокимият учун кураш бошлаб, катта муваффақиятларга эришди. Қиска муддатда Жунаидхон ўз қўшинини 20000 кишига етказди. Ўзбек ху-нармандлари ва дехконларидан ташкил топган дасталарга Мадраимбой, Саъдулла бола, Шоқир бола ва бошқалар раҳбарлик қилган. Жунаидхон бошчилигидаги мужоҳидлар ҳужумга ўтиб, 1920 йил ёзида Қўхна Урганч, Хўжайли, Илонли ва Тахта-ни қайта эгаллашди, қўплаб кизил аскарларни асирга олишди. Жунаидхон совет қўмондонлигига махсус мактуб юбориб, агар қўшинлар Хоразмдан олиб чиқиб кетил-маса, асирларни олиб ташлашини билдирди. Бироқ совет қўмондонлиги

Муаллиф:

03.10.2023 22:31 -

Жунаидхон-нинг ҳақли талабларини рад қилгач, у босқинчиларни отиб ташлашга буюрди.

1924 йилга келганда истиклолчилар иқтисодий таназзул ва қашшоқлик, даҳшатли очлик, халқнинг оғир турмушини кўрмасликлари мумкин эмас эди. Тинимсиз давом этган етти йиллик курашдан Туркистон халқлари ҳам, кўрбоши ва уларнинг йигитла-ри ҳам жуда толиққан эдилар. Шунинг учун қасоскорларнинг кўпчилиги 1924 йил да-вомида қаршиликни тўхтатдилар. Бунга уларнинг раҳбарлари орасида жипслик ва умумий дастурнинг йўқлиги ҳам сабаб бўлди.

Лекин ҳали олдинда курашнинг тўлиқ ўн йили турар эди. Ватанпарварлар яна 1935 йилгача босқинчи қизил армия кўшинларига қарши курашини олиб бордилар.